

Hara ngākau kino

Whakarāpopototanga Whakawhitiwhitinga Kōrero

Mō tēnei tuhinga

He whakarāpopoto tēnei o te Pepa Whakawhitiwhiti mō te arotake i ngā ture hara ngākau kino a Te Aka Matua o te Ture | Law Commission. Kua tuku pārongo mō te ture e pā ana ki ngā hara ngākau kino, ā, ka tuku hoki i ngā pātai mō ngā mea hei whaiwhakaarotanga mā mātou i roto i tā mātou arotake.

Me pēhea te tuku tāpaetanga

E hiahia ana mātou ki te rongō i ō whakaaro. Ka āwhina mai āu kōrero kia tūtohu mātou ki te Kāwanatanga e pā ana ki te ture mō ngā hara ngākau kino. Ka taea te whakamōhio mai ō whakaaro mā te tuku mai i tētahi tāpaetanga. Ehara i te mea me whakautu e koe ngā pātai katoa o tēnei whakarāpopototanga. Ka katia te wā tāpae ā te 5 matawā i te ahiahi, ā te 13 o Poutūterangi 2025.

Ka taea e koe tāu tāpaetanga te tuku mā te:

- Whakaoti i tētahi puka tāpae, mai i tō mātou paetukutuku: <https://www.lawcom.govt.nz/our-work/hate-crime>;
- Īmēra mai ki a mātou, ki hate.crime@lawcom.govt.nz;
- tuhi mai rānei ki: Hara ngākau kino, Te Aka Matua o te Ture Law Commission, Pouaka Poutāpeta 2590, Te Whanganui-a-Tara 6140.

Ki te kore koe e āhei ana ki ēnei kōwhiringa, kei te hia āwhina rānei koe ki te whakarite i tō tāpaetanga, tēnā whakapā mai ki a mātou mā te:

- Īmēra mai ki hate.crime@lawcom.govt.nz;
- waea mai ki: 0800 832 526;
- whakamahi rānei i te New Zealand Relay Service, mehemea he turi koe, āhua turi, turi-kāpō, whaikaha tō reo, ka uaua te kōrero rānei. Kei konei te paetukutuku a te Relay Service: <https://www.nzrelay.co.nz/index>.

Tērā pea ka pupuke te kare ā-roto, ka taumaha rānei ki ētahi tāngata te tuku tāpaetanga. Mehemea ka hiahia koe ki te tuku tāpaetanga, tērā pea ka hiahia koe ki te whakarite i tētahi kaiāwhina hei āwhina i a koe. Mehemea e pāmamae ana, e auhi ana rānei koe, ka taea te waea, te pātuhi rānei ki 1737. He ratonga āwhina utukore tēnei, ka taea 24 ngā haora ia rā. Ka āhei koe ki te kōrero, ki te pātuhi kōrero rānei ki tētahi kaiwhakamahereora kua whakangungua. He ratonga tēnei e ratoa ana e Whakarongorau Aotearoa | New Zealand Telehealth Services.

Ka ahatia tō tāpaetanga?

Ki te tuku mai koe i tētahi tāpaetanga, ko tā mātou mahi he:

- whaiwhakaaro ki te tāpaetanga i roto i tā mātou arotake
- pupuri i te tāpaetanga ki roto i ā mātou mauhanga ōkawa hoki.

Ka mahi hoki pea mātou ki te:

- kōrero mō tō tāpaetanga i roto i ā mātou whakaputanga;
- whakaputa i tō tāpaetanga ki tā mātou paetukutuku;
- whakamahi i tō tāpaetanga hoki hei āwhina i ā mātou mahi ki arotake atu anō.

Mō ētahi pārongo anō, tirohia tō mātou paetukutuku kei konei:

<https://www.lawcom.govt.nz/have-your-say/making-a-submission>.

Te tuku i ngā tāpaetanga ki tā mātou paetukutuku, putanga rānei;

E āhei ana koe ki te tono mai kia kua mātou e whakaputa i tō ingoa, i ngā mōhiohio rānei e tautohu ana i a koe i roto i tō tāpaetanga. E āhei hoki ana koe kia tono kia kua mātou e whakaputa i ētahi atu wāhanga o tō tāpaetanga (hei tauira, he mōhiohio whaiaro ka pāwera mōu).

Ki te tono mai koe i tēnei, e kore mātou e whakaputa i aua taipitopito, i ngā wāhanga o tō tāpaetanga rānei, ki tā mātou paetukutuku, ki ā mātou whakaputanga rānei. Ki te *kore* koe e tono pērā, ka whakaputa pea mātou i te katoa o tō tāpaetanga, i tētahi wāhanga rānei.

Ngā tono pārongo ōkawa

Ka uru ngā pārongo ka mau i Te Aka Matua o te Ture ki te Official Information Act 1982. Ki te tae mai he tono pārongo, ā, kei roto rā tāu tāpaetanga, me whaiwhakaaro mātou ki te tuku. I a mātou e arotake ana, me tuku mātou i tō tāpaetanga, kāore rānei, me aro atu mātou ki ō tono kia kua mātou e whakaputa i ngā mōhiohio ki tō mātou paetukutuku, ki ā mātou whakaputanga rānei, me ngā take i whakatakoto ai koe mō taua tono. Ka ngana hoki mātou ki te whakawhitiwhiti kōrero ki a koe.

Privacy Act 2020

Ka uru ngā pārongo ka tukuna ki Te Aka Matua o te Ture ki te Privacy Act 2020. Kei roto pea i tō tāpaetanga he mōhiohio whaiaro. Kei a koe te mōtika ki te uru, ki te whakatika hoki i ō mōhiohio whaiaro.

Tō mātou arotake (Wāhanga 1)

1. Kei te arotake Te Aka Matua o te Ture i te ture mō ngā hara ngākau kino kei Aotearoa. Ko te tikanga o te 'Hara ngākau kino' ko te whanonga:
  - kua tohua kētia hei hara taihara i raro i te ture o Aotearoa;

- e whakamahia ana nā te ngākau kino, te pukuriri rānei ki tētahi hunga tangata mō tētahi āhuatanga motuhake nōna (hei tauira, te momo ā-iwi, tae, mātāwaka, whakapono, taihema, tuakiri ā-ira, aronga hōkaka, pakeke, whaikaha rānei).
2. E ai ki te ture o tēnei wā, me whaiwhakaaro ki te ahunga mai o te āki ngākau kino i te wā e whakawhiua ai te tangata hara. Nā Te Kōmihana Uiui a Te Whakaeke Kaiwhakatuma i ngā Whare Kōrana o Ōtautahi i te 15 o Poutūterangi 2019, arā, the Royal Commission of Inquiry into the terrorist attack on Christchurch masjidain (Muslim places of worship) on 15 March 2019, i tūtohu ki te whakature i ētahi taihara hou ka puta i te ngākau kino. Kei te whaiwhakaaro tēnei arotake mehemea he raru kei te ture o tēnei wā, ā, mēnā he raru, me pēhea e whakapai ake i te ture. Tae ana tēnei ki te waihanga i ētahi taihara hou mō te hara ngākau kino, i tūtohua mai ai e te Kōmihana Uiui (Royal Commission). Kāore te arotake e whaiwhakaaro ana ki te kōrero ngākau kino.
  3. Ko te aronga o te pepa Whakawhitiwhitinga Kōrero me tēnei whakarāpopototanga ko te rongu kōrero mai i te marea. Mā ngā tāpaetanga e tae mai ana ki a mātou, e āwhina te whakawhanake marohi mō te whakahounga. Āmuri ake nei i roto i tēnei arotake, ka whakarite mātou ki te kōrero ki ētahi mātanga mō te taha ki te āheinga o ngā panonitanga ture e marohitia ana. Ko te whāinga, ka pūrongo mātou ki te Minister of Justice ki waenga i te tau 2026.

Te hara ngākau kino me ōna panga (Wāhanga 2)

4. Ka arotahi ngā hara ngākau kino ki te tuakiri o te pārurenga. E ai ki ētahi, mā tēnei arotahi ki te tuakiri, ka hua mai he pāmamae ā-hinengaro anō — ki te pārurenga, ki te hapori e pāngia ana anō hoki, ka rongu pea i te whakawehi, i te pārure rānei. E ai ki ētahi, mā te hara ngākau kino ka pāmamae hoki te porihanga whānui, nā te heke haere o ngā hononga e rongu ai ngā tāngata, tētahi ki tētahi.
5. He āhua iti tonu tō mātou mōhio ki ngā hara ngākau kino kei Aotearoa. Mai i te tau 2019 kua kohikohi Ngā Pirihimana o Aotearoa | New Zealand Police i ngā raraunga mō ngā taihara kua pūrongoia, ā, e ai ki te pārurenga, tētahi atu tangata rānei kua puta i te ngākau kino. I te tau 2023, e 5,019 ngā hara ngākau kino i pūrongoia (0.9 ōrau o ngā taihara katoa i pūrongoia). Ko ētahi o ngā taihara auau i puta ko te whakatīwheta, ngā taihara takahi i te nahanaha

tūmatanui (pērā ki te hara turekore), ngā mahinga ko te whara te aronga, me te whakakino taonga. Ko ngā āhuatanga e kaha whāia ko te momo ā-iwi, mātāwaka rānei, kātahi ko te aronga hōkaka, whakaponu me te tuakiri ā-ira. Mai i te tau 2021, 14–18 ōrau o ngā taihara ngākau kino i pūrongotia, i eke te tūhura kia taea ai te whakapae i te tangata ki tētahi taihara, ā, ka whakatau hoki ngā Pirihimana ki te kōkiri i taua whakapae. O ēnei, ka āhua haurua ka whakapaetia.

Pātai 1: He take āu e hiahia ana koe te whakamōhio mai mō ngā āhuatanga o ngā hara ngākau kino kei te puta ki Aotearoa, me ngā pānga o aua hara?

Ngā whaiwhakaarotanga matua (Wāhanga 3)

6. Kua tautohu mātou i ētahi mea matua hei whaiwhakaarotanga e āwhina ai mātou ki te whakaaro mō te whaihua o te whakahou ture. Mā ēnei whaiwhakaarotanga mātou e āwhina ki te arotake i ngā kōwhiringa whakahoutanga.

E matea ana kia kaha ake te urupare atu ki te hara ngākau kino i te urupare ki ērā atu hara

7. He kaha kē atu te whakatikatanga o ngā ture hara ngākau kino tērā i ērā atu mahi taihara. E hāngai ana ngā take mō tēnei ki te pātai, me whakahou te ture, kāore rānei. Kāore pea tō tātou ture i te kaha ka tika ki te whakatika i ngā hara ngākau kino.
8. E whā ngā take he auau te whāki mō te whakakaha i te whakatikatanga i ngā hara ngākau kino i ō ērā atu taihara, arā:
  - ka ahu mai i te hara ngākau kino ētahi atu anō momo pāmamae tērā i ō ētahi atu hara;
  - e tino tika ana kia uapare atu ki ngā tāngata hara ngākau kino tērā i ērā tāngata hara;
  - me tohu atu te ture he taumaha te hara ngākau kino; ā
  - ki te whakakahangia te whakawhiu mō te hara ngākau kino, ka heke te tokomaha o ngā tāngata e hara ngākau kino ana (ahakoa te kitenga e kore pea te whakawhiu taumaha atu e aukati i te mahi hara o te tangata).

He aha ngā horopakī e tika ana mō te hanga hara hou?

9. E whai mārama ana tēnei arotake ki te tika, ki te hē rānei, o te hanga taihara hou mō te hara ngākau kino. E ai ki ngā aratohu o te Kāwanatanga, me hanga hara hou ina ia he take tika. Me whakataumaha te whiu mō te whanonga kua whakahara kē āpā anō he take kāore anō kia ea mā te ture o tēnei wā. Ka taumaha te hua o te whakahara mō te tangatga hara, ā, he nui te utu ki te kāwanatanga.

Ngā tikanga

10. Me whaiwhakaaro Te Aka Matua o te Ture ki te ao Māori i te wā tūtohu. Tae ana tēnei ki ngā tikanga, arā, te pūnaha uara, mātāpono hoki e whakahaere ana i ngā hononga i te ao Māori. Ko te whaiwhakaaro ki ngā tikanga he wāhanga tūturu o te hanga pai i te ture ki Aotearoa.
11. E tautohu ana tā mātou rangahau kāore he tikanga e hāngai ana ki tēnei mea te hara ngākau kino. Engari kua whaiwhakaaro mātou ki ngā āhuatanga āhua ōrite o te hara ngākau kino me ngā tikanga o te hara, te kanga me te kōruhu.
- Ko tētahi whakamārama mō te hara ko tētahi mahi e takahi ana i te tika, i te ture rānei.
  - He hara tino kino te kanga, te kōhuru hoki. Ko tētahi whakamārama mō te kanga ko te tūkinu ā-kupu, tae ana ki te mākutu i te tangata. Ko tētahi whakamārama mō te kōruhu ko te whakapāmamae, te whakararu rānei me te korenga o te pōuri, o te take tika rānei.
12. Ka marohi ngā ariā nei e ai ki te tikanga ko te hara ngākau kino he mahi hē rawa atu.

Te Tiriti o Waitangi | Treaty of Waitangi

13. Ko Te Tiriti o Waitangi tētahi tūāpapa o te kāwanatanga kei Aotearoa, ā, me whaiwhakaaro ki Te Tiriti i te whiringa whakaaro mō te panoni i te ture. He wero mō mātou me pēhea e whakatinana ai ngā ritenga Tiriti o te Karauna i roto i te whānuitanga o tēnei arotake, e āta titiro atu ana ki te ture hara ngākau kino anake. E hiahia ana kia mōhio ki ō whakaaro mō tēnei.
14. Hei tauira, ko tētahi o ngā kawenga o te Karauna ko te tiaki i te hāpai i te tino rangatiratanga. Nā tēnei me ū te Karauna ki te tuku i ngāi Māori ki te whakahaere i ō rātou ake take i raro i ā rātou tikanga. Arā ngā huarahi kia piki ai te whaiwāhitanga o ngā hapori Māori hei urupare ki ngā hara ngākau kino. Kua

herea hoki te Karauna ki te whakatika i ngā manarite-kore i waenga i ngāi Māori me ētahi atu tāngata o Aotearoa. E kitea ana te tokomaha rawa o ngāi Māori kei ngā taumata katoa o te pūnaha tika taihara, tae ana ki te hunga kua whakapaetia he tāngata hara ngākau kino rātou. Nā te tūraru ka whakarahitia rawatia pea te hunga hara, me kua pea e hanga hara ngākau kino motuhake.

Ngā ritenga tika tangata

15. Me hāngai te whakahou i te ture ki ngā ritenga mōtika tangata o Aotearoa.
16. E whakaaro ana ētahi tāngata me hanga ture hara ngākau kino kia ea ai ngā ritenga mōtika tangata o te ao whānui. E tinga ana, kua ea kē ēnei ritenga ki ā tātou ture, nā te mea hei te wā whakawhiu, me whaiwhakaaro te kōti ki te ahunga mai i te ngākau kino.
17. E ai ki ētahi atu anō tāngata, ka takahi ngā hara ngākau kino i ngā mōtika tangata, tae ana ki ngā tika ki:
  - te manawhiri whakaaro (nā te mea ka whakawhiu ngā ture hara ngākau kino i ngā āki me ngā whakapono o te tangata hara);
  - te manawhiri whakapuaki, honohono hoki (nā te mēa ka taunakitia pea te whakahihiko ngākau kino e ngā kōrero, e te hono rānei o te tangata hara ki ētahi atu tāngata, ā, ka whakapiki i tā rātou whakawhiu);
  - te mana ōrite (nā te mea he rerekē te mahinga atu ki ngā pārurenga me ngā tāngata hara o ngā hara ngākau kino tērā i ngā pārurenga me ngā tāngata hara o hara kē) hoki.
18. E āhei ana te tepe i ēnei tika mēnā he take pai. Kua whakatau te Te Kōti Pira e tika ana ngā tepe o te manawhiri whakaaro, manawhiri whakapuakitanga hoki nā te hiranga o ngā whāinga o ngā ture hara ngākau kino.

He aha ngā āhuatanga me tiaki e ngā ture hara ngākau kino?

19. E whaiwhakaaro ana mātou ki ngā ahuatanga me tiaki e ngā ture hara ngākau kino o Aotearoa. Ka āwhinatia mātou ki te whakatau whakaaro me panoni te ture, kāore rānei, ā, me pēhea te āhua o ngā panoni.
20. Me whaiwhakaaro mātou ki te:
  - te taumaha o te pānga atu o te hara ngākau kino ki tētahi rōpū tāngata;
  - te momo pukuriri ki te rōpū; ā,

- he pai rawa atu, kāore rānei, te ture hara ngākau kino mō te whakaea i te mahi taihara.
21. Kei tāwāhi, kua taukumekumetia me kapi, kāore rānei, ētahi āhukatanga, hei tauira, te ira, te taihema me te pakeke. Hei tauira, he rerekē ngā whakaaro mō te pai rawa, kāore rānei, o te ture hara ngākau kino hei urupare ki ngā māharahara mō te hara ki te wahine, ki te kaumātua hoki.
22. I raro i te ture o tēnei wā, e tiakina ana he “āhukatanga pūmau whānui”. Mēnā e whakaaro ana mātou me whai aronga hou, hei tauira, me hanga he whakawhiu hara ngākau kino motuhake ki Aotearoa, me whakatau tātou he aha ngā āhukatanga me tiaki. Ka tiakina ētahi āhukatanga motuhake anake e ngā whakawhiu hara ngākau kino.
23. Kei te toenga o tēnei whakarāpopototanga, ka kī ko ngā āhukatanga e kapia ana e te ture hara ngākau kino, ko 'ngā āhukatanga e tiakina ana'.

Pātai 2: Me pēhea e pai rawa atu ai te hāpai i ngā ritenga o te Karauna i raro i Te Tiriti o Waitangi i tēnei arotake?

Pātai 3: He aha ngā āhukatanga me tiaki e ngā ture hara ngākau kino? He aha ai?

Pātai 4: He aha ō whakaaro mō ngā whiringa matua kua tautohua e mātou mō tēnei arotake?

I tēnei wā, e pēhea ana te whakaea hara ngākau kino i te pūnaha tika taihara?
(Wāhanga 4)

Te ture o tēnei wā

24. I raro i te ture o tēnei wā, ka whaiwhakaaro te kōti ki te āki ngākau kino i te wā ka whakawhiu i te tangata hara. E kī ana The Sentencing Act me whaiwhakaaro te kōti whakawhiu ki te āki ngākau kino mēnā:

i whakamahia e te tangata hara te hara nā te pukuriri anake, nā te pukuriri mē ētahi atu āhukatanga rānei ki tētahi rōpū tangata he āhukatanga ōrite pūmau tō rātou, hei tauira, te momo ā-iwi, te tae, te mātāwaka, te whakapono, te tuakiri ira, te aronga hōkaka, te pakeke, te whaikaha rānei, ā,

(i) *kua hua mai te pukuriri nā tāua āhukatanga whānui hoki;*

(ii) *i whakapono te tangata hara kei te pārurenga taua āhukatanga hoki:*

...

25. He 'āhukatanga whakatumatuma' te āki ngākau kino. Ko te tikanga o tēnei, ka ahu atu ki tētahi whakawhiu taumaha atu, engari e kore e whakapiki i te whiunga mōrahi mō te hara. Ka pā atu pea ki ngā hara katoa.
26. Ko te āhukatanga whakatumatuma hara ngākau kino ko tētahi āhukatanga noa iho ka whakaarohia e ngā kōti i te wā whakawhiu i te tangata hara. Tae ana ētahi atu āhukatanga whakatumatuma ki te haupatu tūturu, te whakawehi haupatu rānei, te whakamahi rākau rānei, te tūkinu ia rānei i te mahinga o te hara me te paraheahea o te pārurenga (hei tauira, nā tōna pakeke, tōna hauora rānei).

Te āhukahuka, te hopu kōrero me te tiroiro ki te hara ngākau kino

27. Kua whakamāramahia i mua, i tēnei wā ka hopungia e ngā Pirihimana ngā pūrongo mō ngā hara ngākau kino. Nā tērā, kua waihangatia he aratohu me te whakangungu mō ngā pirihimana me pēhea te āhukahuka, te hopu kōrero me te tiroiro i ngā hara ngākau kino. Mutu ai te tiroiro i tētahi hara ngākau kino kua pūrongotia, ka whakatau ngā Pirihimana me pēhea te urupare. I ētehi wā, kāore i tika te rahinga o te taunaki hei whakapae i te hara. I ētahi wā e pai ake ana tētahi atu huarahi, hei tauira, he whakatūpatotanga.

Te whakapae i te hara ngākau kino

28. Mā tētahi rōia e whakatau ka whakapaetia tētahi tangata mō tētahi hara. Mā ngā kaiwhiu o ngā Pirihimana te nuinga o ngā hara ngākau kino e whakapae. Mā ngā kaiwhiu o te Karauna e whakapae ngā hara taumaha rawa. Ka whakapaetia tētehi hara āpā anō kua nui te taunaki, ā, e matea ana te whakapae hei whakaea i te take tūmatanui. Ka whaiwhakaaro pea ki ngā āhukatanga whakatumatuma (hei tauira, te āki ngākau kino o te tangata hara) i te whiringa whakaaro ka matea te whakapae hei whakaea i te take tūmatanui, kāore rānei.
29. Ka whirinaki atu ngā kaiwhiu ki ngā pirihimana mā rātou te taunakitanga o te āki ngākau kino e rato. Kāore e taea te whakaara i te āki ngākau kino i te wā whakawhiu mēnā kāore e tika ana te rahinga o te taunaki.

Te whakawhiu tāngata hara ngākau kino

30. Ki te whakaharatia te kaikaro, me whaiwhakaaro te kōti ki te āki ngākau kino hei āhukatanga whakatumatuma i te wā o te whakawhiu. I ētahi wā, mā te titiro ki te taunaki, ki ngā meka rānei o te kēhi i whakaaetia e te kaiwhiu me te kiriurupare,

ka whakatau te kōti kua ākina te taihara e te ngākau kino. Ki te kore te kiriurupare me te kaiwhiu e whakaae ki ngā meka, me tiki atu pea e te kaiwhiu ētahi anō taunaki.

31. Kua titiro whānui ngā kōti ki tēnei mea te āhuratanga whakatumatuma o te hara ngākau kino. Ko te tikanga, ka hāngai mēnā i whakapuakina ki te pārurenga e te tangata hara i takea mai tōna pukuriri i tētahi āhuratanga whānui. Hei tauira, kua hāpaitia e ngā kōti te āhuratanga whakatumatuma ina i whakaputa kōrero kaikiri, kōrero mae takatāpui rānei te tangata hara ki te pārurenga i te wā mahinga hara.
32. I ngā whakataunga kōti i kitea e mātou, ko te momo ā-iwi, te tae, te mātāwaka ngā take mātua mō te hāpai i te āhuratanga whakatumatuma. Ka kapi ngā whakataunga i te maha o ngā momo hara, tae ana ki te kōhuru, te haupatu, te whakawehi, te pupuri me te whakamahi whakapakū, te whānako, te pāhua, te tuku whakaputanga harehare, te taitōkai, me ngā mahi whakatuatua.

Te whakamātūtūtanga o ngā tāngata hara ngākau kino

33. Ka rato te Ara Poutama i ētahi kaupapa whakamātūtū mō ngā tāngata hara. Mā ngā kaupapa nei ka ngana te tahuri i ngā waiaro me ngā whanonga ka whakaputa i te mahi hara. Ko te tikanga, ka wātea ēnei ki ngā tāngata hara kua aromatawaitia kei waenga, kei runga atu rānei te tūraru ka mahi hara anō. E taea ana hoki e ngā tāngata hara te toro takitahi atu ki tētahi kaimātai hinengaro ki te kore e ea ōna matea mā te kaupapa ā-rōpū.
34. Kāore kau he kaupapa whakamātūtū motuhake mō ngā tāngata hara ngākau kino. I whakamōhio mai Te Ara Poutama kāore anō pea kia piki te tokomaha o ngā tāngata kua whakawhiua mō te hara ngākau kino te take, ki te tokomaha e taea ai te whakanoho hei rōpū kia haumaruru ai. Nāna hoki i whakamōhio mai ka whaihua pea ngā kaupapa o tēnei wā me te whai maimoa takitahi mō ngā tāngata hara ngākau kino.
35. Mēnā e mōhio ana Te Ara Poutama kua ākina te mahi hara a tētahi tangata e te ngākau kino, ka piki ake pea te angitu kia māraurau ki te uru ki tētahi kaupapa, ki te maimoatanga takitahi rānei. Engari, kāore Te Ara Poutama i te whakamōhio i ngā wā katoa kua mahi hara ngākau kino te tangata hara. Mō ngā tāngata hara he waenga, he nui rawa rānei te tūraru ka mahi hara anō, ka

pānuitia e Te Ara Poutama ngā pitokōrero whakawhiu o te kōti, e whakamārama pea i te āki ngākau kino.

He raruraru o te ture o nāianei? (Wāhanga 5)

Te whakaatu i te taumaha o te hara ngākau kino

36. E whakaaro ana ētahi tāngata me āta pānui atu he tino kino te hara ngākau kino. Ka whakamahia pea tēnei i raro i te ture o tēnei wā mā:

- te whakatau o te kaiwhakawā ki te kōti, ki tētahi tānga whakawhiu rānei, he hara ngākau kino tētahi taihara;
- ka pūrongo atu te hunga pāpāho he hara ngākau kino;
- ka tukuna ki te tangata hara he whakawhiunga taumaha ake.

37. Engari, ka whakaaro ētahi tāngata pea kāore e kaha ana te ture o tēnei wā ki te whakamārama atu i te hara ngākau kino me tōna taumaha ki te iwi whānui. E pēnei ana nā te mea:

- kāore te āki ngākau kino i roto i te taihara e hāmenetia ana te tangata;
- ehara i te mea me whakamōhio ngā whakataunga whakawhiu mēnā i whaiwhakaarotia te āki ngākau kino, kāore rānei, i pēhea rānei te whakaaweawe o tērā i te whakawhiu;
- kāore ngā kōti e herea ana ki te tuku whakawhiu taumaha ake mō ngā hara ngākau kino;
- e ōrite ana te whakawhiu mōrahi mō tētahi taihara ahakoa he hara ngākau kino, kāore rānei.

Te whakahau i te pūrongo hara ngākau kino

38. I kite te Kōmihana Uiu (Royal Commission) kāore e kaha ana te pūrongo atu i te hara ngākau kino ki te Pirihimana.

39. He maha ngā take e kore pea te tangata e pūrongo atu i te hara ngākau kino. Hei tauira,

- ka whakaarotia pea ehara te hara ngākau kino i te take taumaha hei pūrongo atu ki te Pirihimana;
- kāore pea i te mōhiohia ko wai te tangata hara;
- he kino ngā wheako me ngā whakaaro mō ngā Pirihimana e whakangoikore i ō rātou hiahia ki te tuku pūrongo.

40. E hiahia ana mātou ki te mōhio ki ngā take kāore ngā tāngata e kaha ana ki te pūrongo atu ki te Pirihimana, ā, kua piki haere tēnei, kāore rānei, mai i te whakaputanga o te pūrongo o te Kōmihana Uiui. I muri i te tiro tiro o te Kōmihana Uiui, i whakarewahia e Ngā Pirihimana he whakangungu me ngā aratohu e tohutohu atu ana ki ngā āpiha pirihimana kia āta aro atu ki ngā pūrongo mō ngā hara ngākau kino.

E whakaūngia ana kia arotia te āki ngākau kino i roto i ngā kēhi e hāngai ana

41. E hiahia ana mātou ki te mōhio e tiro tiro riterite ana rānei ngā Pirihimana i te hara ngākau kino, ā, e riterite ana rānei te whakatakoto a ngā kaiwhiu i te wā whakawhiu. Mā ngā panoni o inākuanei ki ngā aratohu me te whakangungu mō ngā Pirihimana pea e āwhina te whakapiki i tō rātou urupare ki ngā hara ngākau kino, heoti anō, āhea kē ka mōhio.
42. E hiahia ana hoki mātou ki te mōhio me whaiwhakaaro ki te āki ngākau kino i ērā atu wāhanga o ngā whakahaerenga whakawā, hei tauira, whakataungia ai e te kōti ka whakaaetia rānei te peira mō te kaikaro, i ngā whakataunga whakawhiu rānei ā muri atu mō taua kaikaro tonu.

Te kōhi pārongo mō ngā kēhi hara ngākau kino

43. I raro i te ture o tēnei wā, kāore te āki ngākau kino i roto i ngā taihara. Ka uaua pea te whakaemi pārongo tika mō ngā hara ngākau kino kua pūrongotia, me ngā otinga kēhi.
44. Kua whakapiki ā-ringa ngā Pirihimana i tō rātou hopu pūrongo mō ngā hara ngākau kino, ā, kua tīmata te tuku pārongo ki te iwi whānui. I ia tau e piki tonu ana, e piki tonu ana te maha o ngā hara ngākau kino e pūrongotia ana.
45. Arā tonu he āputa pārongo mō ngā whakapae hara ngākau kino (hei tauira, mēnā ka whakaharatia te tangata hara, ā, he aha te whakawhiu ka utaina ki runga i a ia), ā, kua whaiwhakaarotia rānei te āki ngākau kino i te wā o te whakawhiu.

Te whakahāngai i te āhuetanga whakatumatuma

46. Kua kite mātou e toru ngā māharahara pea mō te whakatakoto kupu mō te āhuetanga whakatumatuma o te hara ngākau kino me tōna hāpai e ngā kōti.
47. Tuatahi, ka hāpaitia te āhuetanga whakatumatuma mēnā ko te pukuriri te pūtake katoa o te whakatumatuma a te tangata hara, *he wāhanga noa iho rānei*. Ehara i te mea ko te pukuriri te take matua o te mahi hara. Nō reira, ka

hāngai pea te āhuetanga whakatumatuma ina ko te ngākau kino tētahi take namunamu noa iho o te mahi hara. Engari kāore he tauira o tēnei tū āhuetanga i kitea e mātou.

48. Tuarua, ka hāngai te āhuetanga whakatumatuma ki te mahi hara ki ngā hunga tangata kei a rātou tētahi "āhuetanga whānui pūmau". Kāore te tikanga o tēnei i te mahea i ngā wā katoa. Hei tauira, te āhua nei he "āhuetanga whānui pūmau" te ira, engari he ruarua noa iho ngā wā hāpaitia ai te āhuetanga whakatumatuma i ngā kēhi mō te pukuriri ki te wahine. Mā te rangirua ki ngā āhuetanga e tika ana kia hāpaitia te āhuetanga whakatumatuma, ka puta mai pea he whakataunga kāore i matapaetia e te iwi whānui. Hei tauira, i New South Wales, he āhuetanga whakatumatuma āhua ōrite kua whakamahia hei tiaki i ngā tāngata e whakaarotia ana he tangata tūkino tamariki.
49. Tuatoru, ka hāngai te āhuetanga whakatumatuma mēnā i whakapono te tangata hara i a te pārurenga tētahi āhuetanga e tiakina ana. Hei tauira, e kore e hāpaitia mēnā i tā te tangata hara i ngā kupu kikino ki tētahi wāhi e kitea ana e te iwi tūmatanui me te kore mōhio, kore aro rānei nō wai taua wāhi.

Te aromātai i ngā matea whakamātūtū o ngā tāngata hara

50. Nā te mea kāore e tāpiritia te āki ngākau kino ki te whakahara o te tangata, i toko ake te whakaaro o te Kōmihana Uiui ka mahue pea te matea tautoko whakamātūtū. Ki tā Te Ara Poutama, ehara pea tēnei i te take nui. I te nuinga o te wā ka ratoa te tautoko whakamātūtū ki ngā tāngata hara he waenga, he tiketike rānei te tūraru, ā, e tinga ana ka mōhio Te Ara Poutama i ākina te ngākau kino o ngā tāngata hara nei nā te pānui i ngā taipitopito whakawhiu mō ngā tāngata hara me ērā atu pārongo kōti.
51. Heoi anō, ka mahue pea te matea tautoko whakamātūtū mō ētahi tāngata hara ngākau kino ina aromātaihia ia, ā, he iti te tūraru. Arā pea ētahi kēhi kāore e mahea te kitenga atu o te āki ngākau kino o te tangata hara i ngā taipitopito whakawhiu a te kōti. Mā tēnei ka uaua atu pea te kite a Te Ara Poutama i te āki ngākau kino o ērā tāngata hara he waenga, he tiketike rānei te tūraru (ahakoa ka mahea haere pea tēnei i te wā o te aromātai me te maimoatanga).

Pātai 5: E whakaaro rānei ana koe he raruraru mō te hāpai i ngā ture o Aotearoa i tēnei wā mō te hara ngākau kino? Mēnā āe, he aha ērā raruraru?

Te whakarāpopototanga o ngā kōwhiringa whakahou (Wāhanga 6)

52. E toru ngā tauira ā-ture matua e whakamahia ana ki tāwāhi hei urupare ki ngā hara ngākau kino:

- te tauira whakatumatuma whakawhiu (e whakamahia ana i tēnei wā ki Aotearoa);
- he taihara ngākau kino motuhake (e tūtohua ana e te Kōmihana Uiui)
- te tauira momorua nō Kōtirana, e hanumitia ētahi āhuatanga o te tauira whakatumatuma whakawhiu me ētahi taihara ngākau kino motuhake.

53. Mēnā ka whakatau tātou arā ētahi raruraru o te ture o tēnei wā, ka whakatikatia pea ēnei mā:

- te whakapai ake i te whakamahinga o te tauira whakatumatuma whakawhiu, mā te panoni i te ture, i te mahi whakahaere rānei;
- te whai tauira ā-ture atu anō.

54. Me hanga hara hou āpā anō he tino take, ā, mēnā ka tutuki i ērā tētahi whāinga tē taea e te ture o tēnei wā te whakatutuki. Nō reira, he pai ake pea te whakatika i ngā raruraru o te ture o tēnei wā mā te whakapai i te tauira whakatumatuma whakawhiu. Mēnā he raruraru e kore e whakatikatia pēnei, me whaiwhakaaro ki tētahi atu tauira ā-ture. E hiahia ana mātou i te urupare ki ēnei whiringa e rua āmuri ake, i roto i tēnei whakarāpopototanga.

55. Ka whakatauriterite mātou i ētahi tino āhuatanga o ngā tauira ā-ture matua e toru ki te tūtohi kei raro.

HE TAUIRA Ā-TURE HEI URUPARE KI TE HARA NGĀKAU KINO

	Whakatumatuma whakawhiu	Hara motuhake	Te tauira momorua nō Kōtirana
Ēhea taihara e kapia ana?	Ngā hara katoa	Hara kua tautuhia anake	Ngā hara katoa
Ko ēhea āhuatanga e tiakina ana?	Āhuatanga whānui pūmau	Āhuatanga kua tautuhia anake	Āhuatanga kua tautuhia anake

Kua tāngia te āki ngākau kino i roto i te whakahara?	Kāore	Āe	Āe
He whiunga he nui ake te mōrahi mō te hara ngākau kino?	Kāore	Āe	Kāore
I tēnei wā, kei hea tēnei tauria e whakamahia ana?	Aotearoa, Ahitereiria, (New South Wales, Victoria, South Australia, Tasmania me Northern Territory), Ingarangi me Wēra (i te taha o ētahi hara motuhake), Kānata, Aerana ki te Raki	Ahitereiria (Ahitereiria ki te Uru me Queensland), Ingarangi me Wēra (i te taha o te whakatumatuma whakawhiunga)	Kōtirana

Te whakapai ake i te tauria ā-ture o tēnei wā (**Wāhanga 7**)

56. Ko te tauria ā-ture e whakamahia ana i tēnei wā hei whakatika i te hara ngākau kino ki Aotearoa ko te tauria whakatumatuma whakawhiunga. I raro i tēnei tauria, ka whaiwhakaarotia te āki ngākau kino o tētahi tangata hara hei āhuatanga whakatumatuma i te wā e whakawhiua ana ia. Ehara te āki ngākau kino i roto i te taihara, ā, kāore e panonihia te whiunga mōrahi mō te taihara.

He painga o te pupuri i te tauria whakatumatuma whakawhiu

57. Arā ētahi painga o te tauria whakatumatuma whiunga tērā i ō ētahi atu tauria ā-ture. Hei tauria:

- ka hāngai ki ngā hara katoa me ōna āhuatanga whānui pūmau;
- ka aromatawaitia te taumaha o te āki ngākau kino i tēnā kēhi, i tēnā kēhi;
- he whāomo ake ā-wā kōti, ā-utu hoki, nā te mea kāore e matea ana te taunaki i te āki ngākau kino i te kēhi, ā, kāore e auau ana te whakahētia;
- mā te pupuri i te tauria ā-ture o tēnei wā e karo ai te utu me te rangirua ka hua mai i te kaha whakahou i te ture.

Ētahi huarahi hei whakapai ake i te tauira whakatumatuma whakawhiu

58. Arā pea ētahi huarahi ki te whakapai ake i te mahi o te ture o tēnei wā me te kore panoni i te tauira ā-ture. E hiahia ana mātou ki te mōhio ki ō whakaaro mō tēnei. Ka tūhuratia e mātou ētahi kōwhiringa ki raro nei.

Te whakaatutanga he taumaha te hara ngākau kino

59. Mēnā kāore e kaha ana te ture o tēnei wā ki te whakaatu i te taumaha o te hara ngākau kino, ko ētahi huarahi hei whakatika ko:

- te ritenga mō ngā kaiwhakawā whakawhiu ki te whakapuaki, kei tētahi rongonga kōti e tuwhera ana ki te marea me te ao pāpāho hoki, he hara ngākau kino te taihara;
- te ritenga o ngā kaiwhakawā whakawhiu ki te whakamārama i pēhea te whakaaweawe o te āki ngākau kino o te tangata hara i tā rātou whakawhiu;
- te arotake i ngā whiunga mōrahi mō ngā taihara o tēnei wā kia whakaū ai e tika ana te taumaha o te whakawhiu kia uru ai ki roto te āki ngākau kino o te tangata hara.

Te whakahau i te pūrongo hara ngākau kino

60. Mēnā he taupā ki te pūrongo hara ngākau kino, kāore pea te panoni i te tauira ā-ture i te huarahi pai rawa ki te whakatika i tēnei. Tae ana ētahi atu kōwhiringa ki:

- tētahi kaupapa whakatairanga tūmatanui;
- te whakatū huarahi anō hei pūrongo atu, hei tauira, he ratonga ā-hapori e āhei ana te pūrongo hara ngākau kino mō ngā pāpurenga, mō ētahi atu tāngata hoki.

Te whakapae i te hara ngākau kino

61. Mēnā kāore e ōrite ana te whakamōhio atu o ngā kaiwhiu i te āki ngākau kino i te wā whakawhiu, ko ētahi huarahi pea hei whakatika i tēnei ko te:

- Whakarato tohutohu ki ngā rōia a te Karauna mō te whakapae i te hara ngākau kino, ka āhua rite ki ngā aratohu kua ratoa kētia ki ngā kaiwhiu Pirihimana.
- Te tūtohi i ngā kēhi hara ngākau kino ki te pūnaha kōti. Ka taea pea te tono ki ngā kaiwhiu ki te whakapuaki mēnā he hara ngākau kino kua whakapaetia ki tētahi kiriurupare. Mā tētahi haki pea ngā kaiwhakawā

e whakahihiko ki te whaiwhakaaro ki te āki ngākau kino i te wā whakawhiu mē ētahi atu wā e tika ana (hei tauira, i te whakataunga ki te whakaae, kāore rānei, i te peira mō te kaikaro).

Te whakapiki i te kounga o te pārongo mō ngā otinga o ngā whakapae hara ngākau kino

62. Mēnā i tūtohitia ngā kēhi mō te hara ngākau kino ki te pūnaha kōti (i whakamāramatia i runga nei), ka taea pea e ngā kōti te toha pārongo mō aua kēhi ki te Pirihimana. He āwhina pea tēnei ki te Pirihimana kia aroturuki i te auau o te whakatakoto a ngā kaiwhiu i te āki ngākau kino i te wā whakawhiu me te otinga o ngā whakapae hara ngākau kino.

Te whakamahi i te āhukatanga whakatumatuma hara ngākau kino

63. Mēnā he āwangawanga mō te hāngai o te āhukatanga whakatumatuma hara ngākau kino, ka taea pea te whakatikahia mā te panoni kupu mō te āhukatanga. Hei tauira:

- Mēnā he āwangawanga ka hāngai pea te āhukatanga whakatumatuma i ērā wā he iti noa iho te wāhanga ki te ngākau kino o te mahi hara, ka āhei pea te panoni kia whakaū ai he hira taua wāhanga ngākau kino o te āki o te tangata hara.
- Mēnā he āwangawanga ko ēhea ngā āhukatanga e tiakina ana e tētahi āhukatanga whakatumatuma, ka āhei te panoni i te āhukatanga kia hāngai tērā ki ērā āhukatanga kua rārangitia anake, kua ko ērā atu "āhukatanga whānui pūmau" noa. He huarahi anō ko te panoni i te rārangitanga tauira o ngā āhukatanga e tiakina ana.
- Mēnā he raruraru kia whakahāngaitia noa ihotia te āhukatanga whakatumatuma i ngā wā ka whakapono te tangata hara i a te pāpāringa te āhukatanga kua tiakina, ka taea te unu atu i tēnei ritenga.

Te whakamātūtū i ngā tāngata hara ngākau kino

64. Mēnā he raruraru ki te tautohu i ngā matea whakamātūtū o ngā tāngata hara, ka āhei te tohu atu ki Te Ara Poutama he tūtohi o te hara ngākau kino kua whakaurua ki te pūnaha kōti. Mā tērā e whakamōhiotia ai Te Ara Poutama ki ngā whakahara mō ngā hara ngākau kino.

Pātai 6: Mēnā he raruraru o te whakamahi i te ture o Aotearoa mō te hara ngākau kino, ka taea rānei te whakatika me te ū tonu ki te tauira ā-ture o tēnei wā (arā, te whakatumatuma whakawhiu)? Mēnā āe, me pēhea?

He tauira ā-ture atu anō hei urupare ki te hara ngākau kino (Wāhanga 8)

65. Ki te whakatau tātou arā ētahi raruraru o te tauira whakatumatuma whakawhiu tē māmā te whakatika, ka āhei mātou ki te tūtohu kia panonitia te tauira ā-ture. E hiahia ana mātou ki ngā urupare mō ētahi atu tauira ā-ture e rua e whakamahia ana ki te whakatika i ngā hara ngākau kino ki tāwāhi (e āhei ana te hāpai kau noa, te uru ki te taha o te whakatumatuma whakawhiu rānei):

- he taihara ngākau kino motuhake (e tūtohua ana e te Kōmihana Uiu)
- te tauira momorua nō Kōtirana, e hanumi ana ētahi āhuetanga o te taihara whakatumatuma whakawhiu me ētahi hara motuhake.

Ētahi taihara ngākau kino motuhake

66. I raro i tēnei tauira, he wāhanga te āki ngākau kino o te taihara kua hāmenetia ai te tangata. I te kēhi, me taunaki ki tua i te whakahori whitake (māna ka whākī te kaikaro nōna te hē). Mēnā ka whakaharatia te kaikaro, me mahea ngā taipitopito whakawhiu a te kōti me ngā pūrongo pāpāho he hara ngākau kino te mahi hara, nā te mea he wāhanga o te taihara te āki ngākau kino. Ka tāngia te āki ngākau kino ki ngā mauhanga taihara hoki o te tangata hara.

Ko ēhea taihara me kapi?

67. Ko te tikanga, ka ahū mai ngā hara ngākau kino i ngā taihara kua whakahāmentia kētia (hei tauira ko te patu). E kīia ana ēnei hara kua hāmenetia kētia ko te 'hara pūtaka' ('base offence'). E rite tonu ana te taihara ngākau kino ki te taihara pūtaka atu i te ritenga me whakaatu hoki te kaiwhiu i ākina te tangata hara e te ngākau kino. He nui ake te mōrahi o te whiunga mō ngā taihara ngākau kino i ō te taihara pūtaka.

68. Me mahea noa ngā pitopito mō te taihara, kia mārama te iwi whānui ki ngā mahi kāore e whakaaetia ana. Waihoki, me whai ia taihara i tōna ake whakawhiu mōrahi. Nā tēnei, ka kapia e ngā taihara ngākau kino ētahi taihara pūtaka ruarua noa iho, me ētahi āhuetanga e tiakina ana hoki.

69. Ki te tūtohu mātou kia whakauru i ētahi taihara ngākau kino, me whaiwhakaaro mātou ki ngā taihara me whakahāngai atu. Ko etahi o ngā mea me whaiwhakaaro e mātou ko:
- te auau ka whakahihikotia te hara pūtake;
  - mēnā kua tika kē rānei te whiu mōrahi mō te taihara pūtake hei whiu i ngā hara ngākau kino.
70. I tūtohu te Kōmihana Uiui me whakatū taihara ngākau kino mō te whanonga mōrihariha, mō te korero mōrihariha rānei, mō te āta whakakino, te whakawehi, te patu, te tahu whare me te āta whakakino. Engari, e kore tēnei e kapi i ngā hara ngākau kino katoa. Hei tauira, i mua, i Aotearoa, he hara ngākau kino te pāhua me te whakamahi, te pupuri rānei i ngā whakapakū.

Pātai 7: Mēnā ka whakamana i ētahi taihara ngākau kino motuhake, he aha ngā taihara me kapi e ērā? He aha ai?

Painga, tāmitanga hoki

71. He painga pea o ētahi taihara ngākau kino motuhake tērā i te tauira whakatumatuma whakawhiu. Hei tauira, tēnā pea ka:
- tukuna he tohutohu kaha ake he taumaha te hara ngākau kino;
  - whakapaitia te hopu me te aroturuki i te hara ngākau kino;
  - maha ake ngā taihara ka tūhuratia, ka whakapaetia hoki hei hara ngākau kino;
  - hurihia ngā whakaaro o te tangata mā te whakapiki i te mārama ki te pāmamae ka hua mai i te hara ngākau kino;
  - piki te tōkeke mō te kiriurupare, nā te mea i te kēhi me taunaki te āki ngākau kino ki tua i te rangirua noa (māna i kī te kiriurupare nōna te hē).
72. Arā pea he tāmitanga o ētahi taihara ngākau kino motuhake. Hei tauira:
- Kāore ērā e kapi ana i ngā hara ngākau kino katoa. Ki ētahi tāngata pea kāore tēnei i te tika.
  - Mā ērā ka whakaroa pea, ka whakapīroiroi, ka whakarahi ake hoki pea te utu o ngā kēhi taihara. Ka heke hoki pea te tīnga o te kīnga o te kiriurupare nōna te hē. Me taunaki e te kaiwhiu te āki ngākau kino, e

matea ai pea he taunaki atu anō mai i ngā pārurenga rātou ko ētahi atu kaiwhakaatu.

- I ētahi kēhi e kore pea e āhukahukatia te āki ngākau kino. Hei tauira, ka hāmenetia pea e ngā kaiwhiu tetahi tangata ki te taihara pūtake, kua ko te taihara ngākau kino nā te mea ka kī te kiriurupare nōna te taihara pūtake.
- Ka taumaha ake te urupare ki te āki ngākau kino tērā i ētahi atu āhuatanga whakatumatuma whakawhiu (hei tauira, te tūkinu taumaha, te paraheahea o te pārurenga rānei).
- Mā te kino kē atu o te whakawhiu tāngata hara mō tō rātou āki te take, ka takahia pea te manawhiri whakaaro me te whakapuaki whakaaro. Ka kino kē atu pea te pēhi i te whakapuakitanga mā te tūhura i ngā whakaaro me ngā whakaponohoki o ngā tāngata e whakapaetia ana.
- Ka taumaha rawa pea te hāmene mō ngā taihara ngākau kino ki ngā iwi tokoiti, ki ngā rōpū pōhara (inarā ngāi Māori, e tino kitea ana ki te pūnaha tika taihara, tae ana ki ngā tāngata e whakapaetia ana kua hara ngākau kino).

Te tauira momorua nō Kōtirana

73. I raro i tēnei tauira, ka taea te tautohu i te hara hei hara 'whakatumatuma ngākau kino'. Me puaki e te kaiwhiu i whakatumatumatia te hara e te ngākau kino i te wā ka hāmenetia te kiriurupare, ā, me taunaki te whakatumatuma i te kēhi (māna ka kī te kiriurupare nōna te hē). Ka whaiwhakaarotia te āki ngākau kino i te whakawhiunga o te tangata hara, engari e kore e panonihia te whiunga mōrahi mō te hara. Ka whakaatu ngā whakahara he hara ngākau kino te taihara.
74. Pērā i te tauira hara motuhake, ka hāngai te tauira momorua nō Kōtirana ki ētahi āhuatanga ka tiakina anake.

75. He āhua rite ngā painga me ngā tāmitanga o te tauira momorua Kōtirana ki ō ētahi hara. Ko ngā rerekētanga matua ko ēnei:

- e kore e whakapiki te mōrahi o ngā whiunga mō ngā hara ngākau kino (nō reira ka pai ake pea ētahi taihara motuhake ki te whakaatu he taumaha te hara ngākau kino);
- ka kapia te maha atu o ngā hara ngākau kino, nā tōna hāngai ki ngā taihara katoa;
- he māmā atu, nā te mea ka kore e hangaia te maha o ngā taihara ngākau kino motuhake.

76. Ko tētahi take ka whakahē pea i te tauira momorua Kōtirana, kāore pea he take o te ritenga me taunaki te āki ngākau kino e ngā kaiwhiu kei te kōti, nā te mea he ōrite te mōrahi o te whiu mō te hara kua whakatumatumatia e te ngākau kino ki ō te hara whakatumatuma-kore.

Pātai 8: Me whakauru ki Aotearoa tētahi atu anō tauira ā-ture, hei tauira, he taihara mō ngā hara ngākau kino motuhake, te tauira momorua Kōtirana rānei? He aha ai, he aha e kore ai rānei?

Me pupuri tonu ki te tauira whakatumatuma whakawhiu mēnā ka hāpaitia tētahi tauira ā-ture hou?

77. Ka āhei te whakamahi i te tauira hara motuhake me te tauira momorua Kōtirana i te taha o te tauira whakatumatuma whakawhiu. Ki te whakaurua he tauira ā-ture hou, e hiahia ana mātou kia kite me pupuri hoki, kāore rānei, te tauira whakatumatuma whakawhiu o tēnei wā hoki.

78. Ko ngā painga o te whakamahi i tētahi tauira hou me te tauira whakatumatuma whakawhiu ko:

- ka hāngai tonu ngā painga o te hara motuhake, o te tauira momorua Kōtirana rānei;
- ka kapi te whakatumatuma whakawhiu i ērā hara ngākau kino kāore i te kapia e te tauira hou.

79. Ko te tāmitanga matua o te whakamahi i tētahi tauira hou me te tauira whakatumatuma whakawhiu ko te whakapīroiroi i te ture. Me whakatū tikanga mō ngā horopaki e hāngai atu ai te whakatumatuma whakawhiu. Hei tauira, ka

hāngai rānei mēnā i āhei te kaiwhiu ki te hāmene i tētahi kiriurupare ki tētahi taihara ngākau kino motuhake engari i whakatau e kore ia e hāmene atu?

Pātai 9: Ki te whakaurua ētahi taihara ngākau kino motuhake, te taura momorua nō Kōtirana rānei, me mau tonu ki te taura whakatumatuma whakawhiu anō hoki?